NOTITIES OVER DE NAAMGEVING

door

E. Gittenberger

De levendige discussie over de naamgeving, in de laatste nummers van het CB (nrs. 184-188) gevoerd, maakt duidelijk dat het hier een belangrijke zaak betreft, die ons allen aangaat. De namen van onze weekdieren zijn van belang om uiteenlopende redenen. Ze moeten het mogelijk maken om zonder misverstanden over de verschillende soorten, ondersoorten en vormen te kunnen praten en schrijven. Daarnaast is er met die namen m.i. nòg iets aan de hand en ik kan niet nalaten daar eerst even op in te gaan.

Hoe moeten we de opgetogen glimlach verklaren, die plotseling op het gezicht van bv. een museumbezoeker verschijnt, wanneer een bepaalde schelp op naam gebracht is, of het gevoel van tevredenheid dat men bij zichzelf bespeurt als een determinatie gelukt lijkt? Er is dan een naam gevonden en deze lang niet altijd eenvoudig uitspreekbare en vaak ook volledig onbegrijpelijke lettercombinatie wordt angstvallig genoteerd. Het is alsof men door het kennen, niet noodzakelijkerwijs ook begrijpen, van de naam een zekere macht heeft gekregen over het voorwerp dat die naam draagt. Diep verscholen instincten van de menselijke soort spelen ongetwijfeld een

rol bij het gevoel van tevredenheid dat aan het kennen van de naam parallel gaat. Het is zeker niet alleen de mogelijkheid om internationaal over een bepaalde soort van gedachten te kunnen wisselen, die hier van belang is. Ook voor velen die daar nooit gebruik van maken, zijn wetenschappelijke namen wel degelijk belangrijk.

Bijna iedereen zegt van mening te zijn dat de naamgeving zo stabiel mogelijk moet zijn. Het maakt daarbij geen verschil of het om betaalde of niet betaalde systematici (soms resp. als vakmensen en amateurs aangeduid) gaat. De "tribune" die Kuiper (1979: 845) ten tonele laat voeren, lijkt me zeer dun bevolkt. Waarom dan toch altijd maar weer die naamsveranderingen? Het kan niet genoeg herhaald worden, dat er in principe twee totaal verschillende aanleidingen tot een naamsverandering kunnen zijn: A. verplichte veranderingen op basis van de internationaal geldende nomenklatuurregels (ICZN); B. veranderingen voortvloeiend uit strikt persoonlijke opvattingen.

A. Eerst iets over de regels, daarna enkele voorbeelden.

Vrijwel iedereen kent het voorschrift dat de oudste geldig gegeven naam voor een soort gebruikt moet worden. De regels die deze prioriteitswet weer wat afzwakken, zijn helaas veel minder goed bekend. De toepassing van deze regels is dikwijls wat minder eenvoudig dan het dom-weg hanteren van het prioriteitsprincipe. Het lijkt me zinvol om de met ingang van 1 januari 1973 geldende wetten op dit terrein in een verkorte (!) vorm weer te geven:

Art. 23a-b. De prioriteitswet is er om de stabiliteit te bevorderen; hij is er niet om een algemeen bekende en gebruikte naam door een ongebruikelijke oudere naam te laten vervangen. Indien een zoöloog van mening is, dat bij handhaving van de prioriteitswet de stabiliteit in het gedrang komt, of anderszins verwarring zou ontstaan, dan moet het betreffende geval aan de nomenklatuurkommissie worden voorgelegd. De bestaande naamgeving moet worden aangehouden tot de kommissie een beslissing heeft genomen.

Art. 79. De kommissie zal met voorrang gevallen behandelen waarin een oudere naam een jongere, maar algemeen gebruikelijke, zou verdringen op basis van de prioriteitswet, als aan twee voorwaarden is voldaan: 1, als de oudere naam gedurende de 50 voorafgaande jaren niet gebruikt is; en 2, als de jongere naam door minstens vijf verschillende auteurs en in tenminste tien publicaties voor de betreffende soort (of andere taxonomische eenheid) werd gebruikt. Een naam die vóór 1 januari 1973 door een auteur als ongebruikt ouder synoniem werd verworpen, mag niet dan met speciale toestemming van de kommissie weer gebruikt worden.

Art. 80. Zolang een bepaald geval bij de kommissie in behandeling is, moet de gebruikelijke naamgeving worden gehandhaafd.

Zelfs in de volledige, officiële vorm, zullen de regels 23, 79 en 80, niet direkt overal klaarheid kunnen brengen. Bovendien is duidelijk dat de kommissie moet worden ingeschakeld, iets waar velen voor terugdeinzen. Met nadruk moet ook worden gesteld dat de kommissie ter bevordering van de stabiliteit beslissingen kan nemen die in strijd zijn met de nomenklatuurregels. Als men een naam wil redden die algemeen in gebruik is, maar bedreigd wordt door een oudere naam die gedurende de laatste 50 jaar slechts enkele malen voorkomt, moet ten spoedigste een beroep op de kommissie worden gedaan, waarbij succes niet bij voorbaat is uitgesloten. Lang wachten kan de onbekende naam een betere kans geven! Rest mij nog te wijzen op: a, de officiële lijst met verworpen namen, die nooit meer gebruikt mogen worden (een heel belangrijke lijst, waar nog veel te weinig op staat); b, de officiële lijst met geldige namen, dwz. namen die gebruikt kunnen, maar beslist niet moeten worden (een zeer vaak verkeerd begrepen lijst, die niet te maken heeft met de prioriteitswet, zodat we bv. Turton, 1826, als auteur van Macro-

gastra rolphii mogen aannemen). Op verzoek kan de kommissie bepaalde namen op één van de lijsten plaatsen. Uiteraard moet zo'n verzoek goed geargumenteerd zijn. De beslissingen van de kommissie worden gepubliceerd.

Enkele voorbeelden:

Cornu of Cryptomphalus

Zoals zeer terecht door De Vries (1979) werd opgemerkt, kan de naam Cornu niet zonder meer als vergeten en pas door Waldén weer opgegraven, worden aangemerkt. Helaas wordt Cornu, behalve door de al door De Vries genoemde auteurs, ook nog door Burch (1962: 202) en door Kerney & Cameron (1979: 47) gebruikt. De grote "boosdoeners" zijn waarschijnlijk Kennard & Woodward (1926: 253), die in hun uitstekende overzicht van de voor de Engelse landslakken gebruikte naamgeving Cornu als naam voor een eventuele onderafdeling van het genus Helix aangeven.

Kortom, er valt niets meer te redden, de naam Cornu werd na 1926 weer herhaaldelijk gebruikt en kan derhalve niet als "vergeten" worden aangemerkt en voorgedragen voor de lijst met verworpen namen. Er had eerder actie moeten worden ondernomen. Vooral het gebruik door Kerney & Cameron (1979), dwz. in een standaardwerk dat velen zullen gaan gebruiken, weegt m.i. zwaar. Daardoor lijkt het me niet meer zinvol om aan de kommissie te vragen van haar buitengewone bevoegdheden gebruik te maken om de weinig gebruikte naam Cornu te onderdrukken.

Macrogastra of Iphigena

Het was destijds hoogstwaarschijnlijk niet zonder meer noodzakelijk om de zeer bekende naam Iphigena door Macrogastra te vervangen. Iphigena werd als nomen nudum, dus ongeldig, ingevoerd. Daarna volgde, geldig, de naam Macrogastra. Nog weer later zien we Iphigena mèt een beschrijving, waardoor de naam op dàt ogenblik geldigheid kreeg (dus niet met terugwerkende kracht). Lange tijd heeft men zich dit alles niet gerealiseerd en werd Iphigena als de oudste naam beschouwd en veelvuldig gebruikt, ook door H. Nordsieck. Iphigena werd door H. Nordsieck in subgenera verdeeld en één ervan kreeg de naam Macrogastra toegewezen. Toen kort daarop duidelijk werd dat Macrogastra de oudste geldige naam voor het genus was, niet Iphigena (nomen nudum), had men aan de kommissie kunnen vragen om de nog nauwelijks gebruikte naam Macrogastra op de lijst van verworpen namen te plaatsen. Was dat verzoek ingewilligd, dan zou het jongere Iphigena Moquin-Tandon (geen nomen nudum) nu voor het genus gebruikt kunnen worden, dezelfde naam dus als gebruikelijk, alleen met een andere auteur. Inmiddels is het te laat voor dit verzoek. Macrogastra, door een achterdeurtje binnengeslopen, heeft het van Iphigena gewonnen en is alweer herhaaldelijk gebruikt.

Acanthocardia spinosa of erinacea

Zoals Mienis (1979) heeft aangetoond, ligt de zaak hier zoals bij Cornu - Cryptomphalus. Beide namen worden en werden gebruikt, al is er sprake van een duidelijke voorkeur. Wezenlijk is nog de vraag of de afbeelding die Favanne gegeven heeft, onmiskenbaar één bepaalde soort aanduidt. Als dat nl. niet het geval is, kan er door het vastleggen van een neotype (aannemende dat het door Favanne afgebeelde exemplaar niet meer bestaat) nog heel wat gedaan worden.

B. De persoonlijke opvattingen, met enkele voorbeelden.

Heel veel variatie in de naamgeving hangt samen met persoonlijke opvattingen. We bevinden ons dan op een terrein waar de nomenkla-

tuurregels en de kommissie totaal niets mee te maken hebben. Iemand die meent dat een zeehond in feite een jonge walvis is, mag dat in zijn naamgeving tot uiting brengen door beide vormen met dezelfde naam aan te duiden.

Wat betreft de instelling van "een soort namencommissie", zoals Kuiper (1979: 847) laat opperen, ben ik uiterst pessimistisch. Welk gezag zou zo'n commissie kunnen laten gelden, welke sancties zijn er mogelijk? Wie zou zich iets van het oordeel van onze NMV-commissie aantrekken, als er tegenover de officiële nomenklatuurcommissie al zo weinig loyaliteit bestaat? (De praktijk leert helaas dat er lang niet zelden tegen de letter en nog veel vaker tegen de geest van de officiële nomenklatuurregels gezondigd wordt.) Wie zou er als lid, als "rechter", in de NMV-commissie plaats durven nemen? Als lid van de redacties van Basteria, Malacologia en de tijdschriften uitgegeven door het Leidse museum, weet ik maar al te goed hoe gevoelig sommige auteurs zijn waar het de vorm en de inhoud van hun publicaties betreft. Het weghalen van een streepje, het invoegen van een komma, het bijschaven van een zin, dat alles kan de redacteur geërgerde reacties van auteurs opleveren, die niet "beschoolmeesterd" willen worden. Hoeveel wezenlijker is niet het gebruik van bepaalde wetenschappelijke namen. Om op dat gebied corrigerend te kunnen werken, is een welhaast bovenmenselijke hoeveelheid tact nodig, terwijl men bovendien met overtuigende argumenten zal moeten komen. Het laatste betekent dat men zich grondig in de systematiek van bv. de Clausiliinae zal moeten verdiepen om te weten te komen in hoeverre bv. Balea biplicata echt als zodanig moet worden aangeduid. Wie heeft daar de tijd voor?

Wat betreft de Nederlandse land- en zoetwater-mollusken ligt de zaak overigens niet al te moeilijk. Mijn zuiver persoonlijke, niet uitvoerig verdedigde opvattingen in een aantal actuele gevallen, volgt hieronder.

Subgenera van Carychium

Strauch (1977) heeft op m.i. uiterst speculatieve wijze de talrijke Europese fossiele en recente Carychium soorten in enkele stambomen gerangschikt. Hij baseert zich hierbij voornamelijk op de vorm van de lamellen in de mondopening en dieper in de schelp. Uit tal van groepen weten we evenwel dat er bij de reductie van tanden en lamellen zeer veel convergentie in het spel kan zijn. De Chondrina's zonder tandjes stammen duidelijk niet af van één soort zonder tandjes, maar van diverse soorten mèt tanding in de mondopening; ze zijn onafhankelijk van elkaar ontstaan en vormen géén natuurlijke eenheid (subgenus of genus). Bij de Clausiliidae zien we soms dat een soort zijn tanden en lamellen reduceert naarmate hij hoger in het gebergte of op vochtiger plaatsen voorkomt; deze groep biedt daarnaast tal van voorbeelden van reductie die niet met oecologische factoren te correleren valt.

Strauch (1977) kan mij totaal niet overtuigen omdat: a) zijn systeem gebaseerd is op te weinig kenmerken; b) zijn voornaamste argumenten stammen uit een "verdachte" hoek, waarin bij andere groepen veel convergentie voorkomt; c) de Amerikaanse soorten, waarvan de lamellen ten dele wel al in de literatuur beschreven zijn, in het verhaal vreemd genoeg niet voorkomen (ze zouden het beeld kunnen verhelderen, of vertroebelen).

Balea - Laciniaria

Het staat wel vast dat niemand de Europese Clausiliidae grondiger heeft onderzocht dan H. Nordsieck, die zich zeer intensief bezighield en houdt met anatomie en schelpbouw in deze groep. Er kwa-

men zeer veel nieuwe gegevens op tafel en men kan alleen maar bewondering hebben voor de auteur die zo'n enorme hoeveelheid tijd en energie aan het onderzoek heeft gegeven. Wanneer ik dan toch enkele kritische kanttekeningen plaats, is dat zonder aan het voorafgaande iets af te willen doen.

H. Nordsieck werkt nog steeds volgens het inmiddels toch wel als verouderd aan te merken principe "hoe groter de onderlinge gelijkenis, des te groter de verwantschap"; hij houdt daarbij overigens wel terdege rekening met het mogelijk optreden van convergentie. Naarmate zijn onderzoek in de loop der jaren vorderde en steeds meer soorten en kenmerken werden bekeken, veranderden zijn inzichten. Dit had tot gevolg dat ook de naamgeving onaanvaardbaar vaak "moest" veranderen. Sommige soorten zijn in ongeveer tien jaar drie of vier maal van genus of subgenus veranderd. Dit was beslist in lang niet alle gevallen nodig geweest, als de auteur zich had gerealiseerd dat het gelijk stellen van onderlinge gelijkenis met verwantschap beslist onjuist is. (Een onderwerp voor een ander artikel in het CB wellicht.) Het aandragen van de enorme hoeveelheid nieuwe gegevens was en is uiterst nuttig, maar de daaruit getrokken conclusies worden door H. Nordsieck helaas lang niet altijd met duidelijke argumenten verdedigd.

Kort gezegd ligt de zaak bij Balea perversa en Laciniaria biplicata als volgt. Beide soorten lijken zeer sterk op elkaar wat de structuur van de genitalia betreft, maar verschillen opvallend in de bouw van het huisje. H. Nordsieck meet op een nergens verklaarde manier aan de verschillen in de genitalia de systematische status van de betreffende soorten af. Daaruit leest hij op een wat mysterieuze wijze af of we met soorten binnen één subgenus, of uit verschillende subgenera of genera te doen hebben. Zodoende hanteert H. Nordsieck de structuur van de genitalia als de overheersende parameter (de meetlat), voor alle Clausiliidae. Dáárom moeten van hem B. perversa en L. biplicata in één genus.

Onwillekeurig doet dit alles denken aan de situatie bij Helicigona. De tot Helicigona, Arianta, Chilostoma, Cylindrus enz. gerekende soorten lijken allemaal sterk op elkaar wat betreft de bouw van de genitalia. Kennelijk is er hier tijdens de evolutie een goede vondst gedaan, maar natuurlijk ging de ontwikkeling op ander morfologisch gebied gewoon verder. Op een gegeven moment werd de genusnaam Helicigona (de oudste naam) voor een grote groep in schelp opvallend variërende soorten gebruikt; de schelpkenmerken mochten gelukkig nog wel als criteria voor de onderverdeling in subgenera worden gehanteerd. Tegenwoordig zien we een reactie en valt Helicigona weer uiteen in diverse genera, waardoor de verwantschappen duidelijker gemaakt kunnen worden.

Het is zeer best mogelijk dat Balea perversa en B. nitida (een door H. Nordsieck vergeten soort die naar de schelp geoordeeld vlak naast B. perversa moet staan) een gezamenlijke voorouder bezitten die niet dezelfde is als die waar alle Laciniaria's van afstammen. Dan zouden we kunnen stellen dat er hier sprake is van een vrij stabiel type genitalia (als bij Helicigona), en zouden we best Balea en Laciniaria als genera naast elkaar kunnen laten bestaan (net als Chilostoma en Helicigona). Ondanks het onderzoek van H. Nordsieck is de situatie momenteel nog erg onzeker en het is dan ook m.i. echt (nog) niet nodig om van Balea biplicata te spreken. Zolang er twijfel is, géén veranderingen (Kuiper, 1979: 845)!

Onze kennis betreffende de natuurlijke verwantschap tussen de soorten zal toenemen. Daarom zullen er af en toe naamsveranderingen nodig

zijn. Van de auteurs moet daarbij een grote mate van gevoel voor verantwoordelijkheid gevraagd worden. Nog al te vaak wordt het aanzien van de systematiek door nodeloos, soms zelfs zinloos, gehannes met de naamgeving geschaad. Wat meer aandacht voor de formele kant van de zaak, het vastleggen van lecto- of neotypen, het volgen van de nomenklatuurregels naar letter en geest, ook dat is belangrijk. Redacties van tijdschriften kunnen hier nuttig werk doen, maar het is helaas heel moeilijk om een bepaald manuscript te laten veranderen of tegen te houden. De redactieleden moeten uiteraard integer zijn, waar auteurs niet altijd van uitgaan als hun werk gekritiseerd wordt. Burgess (1979), die scherpe kritiek uitoefent op de vlotte wijze waarop het tijdschrift La Conchiglia/The Shell beschrijvingen van "nieuwe" Cypraeidae accepteert en afdrukt, zegt niet voor niets (p. 1): "I am sure that I will lose some of my friends by saying this ..." (Ik ben er zeker van dat ik enkele vrienden zal verliezen door dit te zeggen ...). De systematiek is vrijwel weerloos tegenover degenen die, meestal ongewild, het vak kapot schrijven of het in elk geval een slechte naam bezorgen. Ook voor de slechtste manuscripten is er na goed zoeken vaak nog wel ergens een gaatje te vinden, zeker als ze goed geïllustreerd zijn. Dat is jammer.

GECITEERDE LITERATUUR

BURCH, J.B., 1962. How to know the eastern land snails: 6 pp., 1-215. Dubuque, Iowa.

BURGESS, C.M., 1979. Cowry species: a challenge to the editors.- Hawaiian Shell News 27(6): 1, 4.

KENNARD, A.S. & B.B. WOODWARD, 1926. Synonymy of the British non-marine Mollusca (recent and post-tertiary): i-xxiv, 1-447. London.

KERNEY, M.P. & R.A.D. CAMERON, 1979. A field guide to the land snails of Britain and North-West Europe: 1-288. London.

KUIPER, J., 1979. Een praatje over naamsveranderingen.- CB 186: 843-847.

MIENIS, H.K., 1978. Overzicht van enkele nieuwe opvattingen.- CB 184: 813-815.

STRAUCH, F., 1977. Die Entwicklung der europäischen Vertreter der Gattung Carychium O.F. Müller seit dem Miozän (Mollusca, Basommatophora).- Arch. Moll. 107: 149-193.

VRIES, J.N. DE, 1979. Een reactie op Mienis' artikel (CB 184).- CB 188: 902.